

System (1108/1696)", *AOH*, LIV/4 (2001), s. 485-496; Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı ve Yol Sistemi*, Ankara 2002; a.m.f., "Osmanlı İmparatorluğunda Menzil Teşkilatı Hakkında Bazı Mülâhazalar", *Osm.Ar.*, II (1981), s. 123-132; Sema Altunan, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler*, Ankara 2002, X, 913-919; Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", a.e., X, 920-926; Hüdaî Şentürk, "Osmanlılarda Haberleşme ve Menzil Teşkilatına Genel Bakış", a.e., XIV, 446-461; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Menzilhane Sorunu", *DTCFD*, XXVIII/3-4 (1970), s. 339-368; Musa Çadircı, "Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğunda Menzilhaneler ve Kiracıbaşılık", *TTK Bildiriler*, VIII (1981), II, 1359-1366; İbrahim Harekât, "Berîd", *DİA*, V, 498-500.

YUSUF HALAÇOĞLU

MENZİLE BEYNE'İ-MENZİLETEYN

(المنزلة بين المنزلاتين)

Mu'tezile'nin
beş inanç esasından biri.

Sözlükte "iki konum (mekân, derece) arasında üçüncü bir konum" anlamına gelen **el-menzile beyne'l-menzileteyn** tabiri, Mu'tezile anlayışında imanla küfür arasında yer alan fîsk konumunu ifade eder. Mu'tezile'ye göre büyük günah işleyen kişi, imandan çıkmakla birlikte inanç esaslarını inkâr etmediğinden küfre girmeyip fîsk statüsünde bulunur. Bu kişi, işlediği büyük günahattan tövbe etmeden öldüğü takdirde küfür konumuna geçip ebediyen cehennemde kalır, ancak azabı kâfirlerinin hafif olur. Mu'tezile kelâmcılarının bu görüşü, mürtekb-i kebîreyi kâfir sayan Hâricîler'le onu mümin kabul eden Mürcie arasında farklı bir anlayış temsil eder.

Ebû'l-Kâsım el-Belhî el-Kâ'bî, kendilerine Mu'tezile adının verilmesini el-menzile beyne'l-menzileteyn esasıyla irtibatlandırır ve büyük günah işleyen kimsenin Hâricîler'ce fâsık-kâfir, Mürcie tarafından fâsık-mümin sayılması karşısında her ikisinden de ayrıldıklarını, ihtilâf edilen nitelermeleri terk ederek ittifak edilen fâsık teriminde karar kıldıklarını ve bundan dolayı Mu'tezile diye anıldıklarını kaydeder (*Zikrû'l-Mu'tezile*, s. 115). Kâdî Abdülcebâr da Mu'tezile'nin övgü ve ikram olsun diye değil kâfirlerden ayırmak amacıyla fâsıklara dünyada müslüman muamelesi yaptığını, tövbe ettikleri takdirde âhirette mümin muamelesi göreceklarını söyler (*Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 137-138). Yine Kâdî Abdülcebâr, peygamberlerin teori

ve pratikle ilgili olmak üzere getirdikleri hükümlerin her ikisinde de usul ve fûrûa ilişkin kuralların bulunduğunu belirtir ve usule dair hükümlerin "el-esmâ ve'l-ahkâm" çerçevesine girdiğini kaydeder. Mükellefler bu esaslar çerçevesinde kâfir, fâsık ve mümin gruplarına ayrılır. Mümin övülmeye lâyık görülürken fâsık dinî bakımdan yerilmeyi hak eder, dolayısıyla ikisi aynı kavramla ifade edilemez (*el-Muhtaşar*, s. 243-247). Âhirette kâfirlerle fâsıklar arasındaki ceza derecelendirmesi peygamberlerle diğer müminler arasındaki mükâfat farkına benzer. Müminlerin mükâfatı peygamberlere nisbetle daha küçük olduğu gibi fâsıkların cezası da kâfirlere nisbetle daha hafif olacaktır (*Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 139, 701).

Kelâm tarihinde el-menzile beyne'l-menzileteyn görüşünü ilk defa ortaya atan kişinin Vâsıl b. Atâ olduğu kabul edilir. Vâsıl b. Atâ, büyük günah işleyen münâfık olduğunu söyleyen Hasan-ı Basrî'ye karşı çıkmış ve onun meclisini terketmiştir. Bu telakki Vâsıl'ın dinî düşüncesinde merkezî bir konuma sahiptir. Bu yaklaşımı ile mezhepler arasında ortak bir noktayı yakalamayı hedefleyen Vâsıl b. Atâ, söz konusu görüşünü siyasi alana da uygulayarak Ali b. Ebû Tâlib ile Muâviye b. Ebû Süfyân arasında çıkan savaşta taraflardan birinin hatalı olduğunu, fakat bunun bilinemeyeceğini, haklarında hüküm vermeden konuyu Allah'a havale etmenin gerektiğini söylemiş, bu suretle hem Ali'yi hem muhaliflerini tekfir eden Hâricîler'den ayrılmış, her iki grubu da mümin sayan Mürcie ile Ali karşıtlarının fâsık olduklarını iddia eden Şia arasında orta bir yol tutmuştur. Mu'tezile âlimleri genelde onun bu görüşünü benimsemiş, ancak Amr b. Ubeyd kendisine muhalefet etmiştir (Ali Sâmî en-Neşşâr, I, 388-391; ayrıca bk. İbnü'l-Murtazâ, *el-Münye ve'l-emel*, s. 38-41). Vâsıl b. Atâ'nın öğrencisi olan Zeyd b. Ali de görüşlerinin çoğunu kendisinden almış olmasına rağmen el-menzile konusunda hocasından ayrılmıştır (Kâdî Abdülcebâr, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 239; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 33).

Mu'tezile âlimleri, el-menzile beyne'l-menzileteyn esasını dinî bir mesele kabul ettikleri için onu daha çok nakli yönden temellendirmeye çalışmışlardır. Meselâ Câhiz konuyu orta yolu emreden âyetlerle ve aynı meâldeki hadislerle temellendirir (*el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 173). Kâdî Abdülcebâr, Allah'a ve Resulü'ne isyan eden ve

Allah'ın koyduğu sınırları aşanların ebediyen cehennemde kalacağını (en-Nisâ 4/14), bir mümini kasten öldürenin cezasının da aynı olduğunu (en-Nisâ 4/93), ilâhî lânetin yalancılar üzerine olduğunu (en-Nûr 24/6-7) bildiren âyetlerin yanı sıra Hz. Ali'nin kendisine isyan eden Hâricîler ile Muâviye taraftarlarını kâfir değil "bâgî" sayan tutumuna, ayrıca sahâbe ve tâbiînin bu yöndeki görüş ve uygulamalarına dayandırır (*Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 140, 712-714). İbnü'r-Râvendî, icmâ iddialarının aksini savunarak Vâsıl b. Atâ ve onu takip edenlerin el-menzile görüşü ile bu konudaki icmâın dışına çıktıklarını söyler ve onları eleştirir (Hayyât, s. 237). Kâdî Abdülcebâr da bazı sevaplarla bazı günahlara benzerlerinden daha çok mükâfat veya ceza takdir edilmesi gibi el-menzile ilkesine ilişkin hususları akılla kavramanın mümkün olmadığını belirtir ve şöyle bir örnek verir: Eğer bize kalsaydı fakire 1 dirhem vermenin sevabının kelime-i şehâdetten, içki içme cezasının da onu helâl görmekten daha fazla olması gerektiğine hükmederdik (*Şerhu'l-Uşûlü'l-hamse*, s. 138; *el-Muhtaşar*, s. 243).

Kâ'bî, mümin ve kâfir kavramlarının mutlak ve mukayyet gibi ayrımlara tâbi tutularak farklı sonuçlar çıkarılabileceğini söyler. Bu anlayışa bağlı olarak fâsık kelimesine mukayyet mümin anlamını yükler ve bunun cennetin Allah'a ve Resulü'ne inananlar için hazırlandığını bildiren âyetin (el-Hadîd 57/21) kapsamına girdiğini belirtir. Buna karşı Kâdî Abdülcebâr mümin teriminin dinde tek anlamının bulunduğunu ifade eder ve Kâ'bî'nin görüşünü dayanaksız bulur (*Şerhu'l-Uşûli'l-hamse*, s. 702).

el-Menzile beyne'l-menzileteyn ilkesi Mu'tezile'nin ortaya çıkışında ve sisteminin belirlenmesinde etkili olmuş, hatta mezhebin "el-Menâziliyye" diye adlandırılmasına sebep teşkil etmiştir. Mu'tezile kelâmcıları bu ilkeyi benimsemekle aşırılıklardan uzak kalmayı ve orta bir yol tutmayı hedeflemişlerdir. Mezhebin kurucusu Vâsıl b. Atâ'ya *Kitâbü'l-Menzile beyne'l-menzileteyn* adında bir risâle nisbet edildiği gibi Zeydî imamı Hâdîlîlhak da *el-Menzile beyne'l-menzileteyn* adıyla bir kitap telif etmiştir (ayrıca bk. KEBİRE).

BİBLİYOGRAFYA :

Câhiz, *el-Beyân ve't-tebyîn*, I, 173; Hayyât, *el-İntişâr*, s. 237; Ka'bî, *Zikrû'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde), Tunus 1393/1974, s. 115; Kâdî Abdülcebâr, *Tabakâtü'l-Mu'tezile* (a.e. içinde),

s. 239; a.mlf., *el-Muğnî*, neşredenin girişi, s. c; a.mlf., *Şerhu'l-Uşûli'l-Hamse*, s. 137-140, 697, 701-702, 712-714; a.mlf., *el-Muhtasar fi uşûli'd-dîn* (nşr. Muhammed Amâre, *Resâilü'l-'adl ve't-tevhîd* içinde), Kahire 1971, s. 243-247; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 33; a.mlf., *el-Münnye ve'l-emel*, İskenderiye 1985, s. 38-41; Kâsım b. Muhammed ez-Zeydî, *Kitâbü'l-Esâs li-'akâ'idü'l-ekyâs* (nşr. Albert Nasrî Nâdir), Beyrut 1980, s. 182-191; Ahmed Emîn, *Đuħa'l-İslâm*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kitâbi'l-Arabî), III, 61-64; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, Kahire, ts. (Dârü'l-maârif), I, 388-391.

İLYAS ÇELEBİ

MERÂFIK

(الموافق)

Bir akarın, geniş anlamıyla kendi bünyesi içindeki ve dışındaki, yaygın anlamıyla başka bir akar üzerindeki irtifak içerikli hak ve yetkilerini ifade eden bir terim (bk. İRTIFAK).

MERÂGA

(مراغة)

Günümüzde İran sınırları içinde bulunan önemli Ortaçağ şehirlerinden biri.

İran'ın kuzeybatısındaki Urmiye gölünün yakınında ve Sehend dağının güney eteklerinden geçen Sâfi akarsuyunun kenarında kurulmuştur. Yâkût el-Hamevî'nin eski adını Efrâzerûd (askerlerin toplandığı yer) olarak verdiği Merâga (*Mu'cemü'l-büldân*, IV, 476), IV. (X.) yüzyılda kaleme alınan coğrafya kitaplarında çevresinde her türlü ziraatın yapıldığı, bağılık bostanlık, zengin, büyük ve güzel bir şehir olarak tanıtılır.

İslâm öncesi dönemde Azerbaycan'ın askerî ve idarî merkezi olan Merâga bu özelliğini İslâmî dönemde de sürdürmüş ve önceleri Azerbaycan ve İrmîniye'de bulunan Arap ordularına askerî ve idarî merkezlik yapmıştır. Abbâsî Halifesi Hârûnürreşîd zamanında (786-809) Azerbaycan-İrmîniye Valisi Huzeyme b. Hâzım buranın etrafını surlarla çevirtti; bu durum, Bâbek isyanında bölgedeki halkın sığınıp yerleşmesi sebebiyle şehrin büyümesine yol açtı. Bununla birlikte askerî ve idarî merkezin IV. (X.) yüzyılın başlarında Erdebil'e nakli şehrin önemini azaltmış ve sonraki dönemlerde büyüklük itibarıyla Erdebil'den sonra zikredilmesine sebep olmuştur.

Abbâsîler'den sonra Merâga sırasıyla Sâcoğulları, Büveyhîler, Deylemîler ve

Revvâdîler'in, 446'da (1054-55) Selçuklular'ın hâkimiyetine girdi. Selçuklu Sultanı Muhammed Tapar, Ahmedîliler'in kurucusu Ahmedîl b. İbrâhim er-Revvâdî'yi Merâga valiliğine tayin etti. Abbâsî Halifesi Müstersîd-Billâh, Irak Selçuklu Hükümdarı Sultan Mes'ûd b. Muhammed Tapar'a yenilerek esir düştüğünde Azerbaycan'a getirildi, ancak Merâga şehri dışında kurulan ordugâhta bir fedai grubu tarafından öldürüldü (17 Zilkade 529 / 29 Ağustos 1135). Halifenin cenazesi Merâga'da Atabeg Medresesi'ne defnedildi. Merâga, Ahmedîliler'den Nusretüddin Arslanapa zamanında Sultan Mesud tarafından kuşatılarak ele geçirildi ve surları yıktırıldı (541/1146-47). 602'de (1205-1206) İldenizliler'den Atabeg Ebû Bekir, Merâga üzerine yürüyünce Ahmedîliler'den Alâeddin Körpearslan kaleyi ona bırakmak zorunda kaldı. Alâeddin Körpearslan'ın 604'te (1207-1208) ölümü üzerine Atabeg Ebû Bekir 605'te (1208-1209) Merâga'nın geri kalan topraklarını da zaptetti. Şehir 618'de (1221) Moğollar tarafından yakılıp yıkılarak halkı kılıçtan geçirildi. Moğollar karşısında uzun bir mücadeleye giren Celâleddin Hârizmşah 622 (1225) yılında Azerbaycan'a yöneldiğinde şehir halkı onu davet etti. Celâleddin bu davete uyarak Merâga'ya geldi ve Azerbaycan'ı kontrolü altına alırken burayı askerî ve idarî merkez olarak kullandı. Şehir 628'de (1231) Moğollar tarafından ikinci defa ele geçirildi ve halkı yine katliama uğratıldı.

Merâga bölgesinin vergisini Büyük Moğol Hanı Mengü zamanında (1251-1260), Tebriz ve Hemedan'a kadar olan yerlerin vergileriyle birlikte Batu Han'ın adamları toplamaktaydı. Hülâgû'nun İran'a gele-

rek İlhanlı Devleti'ni kurmasının ardından Merâga bu devletin başşehri oldu ve bu tarihten itibaren nüfusunun artmasının yanı sıra ilmi ve kültürel mekânlara da kavuşarak büyük bir gelişme gösterdi. Hülâgû'nun emriyle, aynı zamanda Merâga matematik-astronomi okulunun da kurucularından olan Nasirüddîn-i Tûsî tarafından tesis edilen rasathâne ve 400.000 ciltlik bir kütüphane bunların en meşhur örneğidir. Rasathânenin yanı sıra Moğollar'dan önce inşa edilen Atabek ve Kâdî medreselerine ilâveten İlhanlı Veziri Reşidüddin Fazlullah yeni bir medrese yaptırdı. Eserini 740 (1340) yılında kaleme alan Hamdullah el-Müstevfî'ye göre İlhanlılar'ın son dönemlerinde şehrin ödediği gümrük vergisi (tamga) 70.000, haraç ise 185.500 dinardı (*Nüzhetü'l-kulûb*, s. 87). kayıtlardan anlaşıldığına göre Merâga, Azerbaycan'da Tebriz'den sonra en çok vergi ödeyen ikinci şehir durumundaydı.

İlhanlılar'ın yıkılmasının ardından Merâga sırasıyla Celâyirîliler, Timurîlular, Karakoyunlular, Akkoyunlular ve Safevîler tarafından hâkimiyet altına alındı. Osmanlı-Safevî savaşlarında 941 (1534) ve 993 (1585) yıllarında iki defa Osmanlılar'ın eline geçen şehir bir süre de bu devlete bağlı kaldı. III. Murad dönemine ait mücmel tapu tahrir defterinde sancak (livâ) olarak geçtiği ve toplam 492.400 akçe tutan vergi gelirinden 132.200 akçenin hâss-ı hümâyun kaydını taşıdığı görülmektedir (BA, *Tapu Tahrir Defteri*, nr. 645, s. 33, 99). I. Abbas zamanında (1587-1629) tekrar Safevîler'e bağlanan Merâga, 1136 (1723) yılında bölgenin hâkimi Feridun Han'ın padişaha tâbi olmasıyla bir defa daha Osmanlı hâkimiyetine gir-

Arkeolojik kazılarla ortaya çıkarılan Merâga Rasathânesi'nin kalıntıları